

*Григорчук М. В.,
кандидат юридичних наук, здобувач
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України*

ПІДСТАВИ ЗАХИСТУ ПРАВ І ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена авторському дослідженню економіко-правового підґрунтя для запровадження в дію державного примусового механізму з метою утвердження верховенства права під час вирішення господарських спорів. На основі узагальненого аналізу наукових підходів вітчизняних і зарубіжних правників висловлено своє власне бачення природи і сутності формування базових елементів, якими визначається функціональне призначення діяльності державних інституцій щодо захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, господарський спір, захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, охоронюваний законом інтерес, конституційний порядок у сфері господарювання, господарські відносини.

Постановка проблеми. Упродовж чверті сторіччя в Україні так і не створено ефективної системи захисту конституційних прав учасників економічних правовідносин, що накладає негативний відбиток на функціонування всієї системи господарювання в державі. Основними причинами такого стану справ являються більшістю некоректні за своєю сутністю економіко-правові рішення, якими вноситься хаос і незрозуміння перспектив для представників господарської сфери і які не вбачають в особі держави неупередженого арбітра і гаранта дотримання нормативно забезпеченого господарського правопорядку.

Відверто негативними чинниками, які перешкоджають якісному функціонуванню економічної сфери держави, виступають недосконалість господарського законодавства, половинчатість реформ, запровадження лобістських і корупційних схем під час вирішення економічних питань загальнодержавного масштабу, а також інші некомпетентні дії в економічній сфері. За таких умов суб'єкти господарювання постійно перебувають у стані очікування непрогнозованих нововведень і змушені витрачати значні інтелектуальні і матеріальні ресурси для створення навколо себе ефективного механізму юридично-правового захисту своїх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з дослідженням підстав права на захист, у тому числі судом, були предметом дослідження відомих науковців: О.І. Антонюка, О.А. Беляневич, А.Г. Бобкової, В.Ф. Бойка, В.П. Грибанова, П.Ф. Єлісейкіна, А.Г. Жуковського, О.П. Загнітка, А.М. Колодія, В.Т. Малярєнка, Л.Н. Ніколенко, Д.М. Притики, П.М. Рабиновича, Н.О. Саніахметової, Г.П. Тимченко, Ю.М. Тодики, В.А. Устименка, М.І. Хавронюка, І.А. Шуміла та інших. Окремі з них акцентували свою увагу на природі підстав, які можуть слугувати для суб'єктів господарювання базовими елементами для приведення в дію державних інструментів примушування

щодо поновлення їх порушеного, оспорюваного, невизнаного права чи охоронюваного законом інтересу.

У той же час, не дивлячись на достатньо високий рівень уваги вчених-правників до вирішення цієї проблеми, єдиної точки зору із цього питання не досягнуто. Серед причин, які є підставами для подекуди діаметрально протилежних думок науковців під час вирішення цих питань, є обрання початкових підходів до природи цього правового інституту. З одного боку, це точки зору, які беруть свій початок від базових елементів арбітражу СРСР, з іншого, – погляди, які ґрунтуються на західно-європейських моделях захисту економічних прав та законних інтересів із застосуванням їх до вітчизняних правових реалій у сфері господарювання.

Мета статті – дослідження економічного і правового підґрунтя підстав для запровадження державно-примусових заходів, спрямованих на відновлення порушеного права чи охоронюваного законом інтересу учасників господарських правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Становлення України як правової держави, утвердження в законодавчих актах широкого кола політичних, соціальних, економічних культурних та інших прав та свобод людини й громадянина залежить від багатьох чинників, серед яких чільне місце відводиться забезпеченню конституційного правопорядку у сфері економіки, захисту прав і охоронюваних законних інтересів суб'єктів господарювання.

Матеріальним підґрунтям такого судження є логічне продовження в Конституції України пріоритетних завдань Української держави, про що йдеться в преамбулі до Основного Закону. Дане положення, визначаючи мету підготовки і прийняття Конституції, виражене такими завданнями для всього процесу функціонування і розвитку держави:

- 1) турбота про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя;
- 2) прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціально-правову державу.

Обравши для розвитку держави найбільш запитувані пріоритети людяності, статтею 3 Конституції найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Найбільш широким терміном узагальнення змісту і спрямованості діяльності держави обрано права і свободи людини, а також їх гарантії.

Положеннями цієї статті утверджено конституційний постулат про те, що держава несе відповідальність перед людиною за результати своєї діяльності. Підставами для пред'явлення «позовних вимог» у людини до держави є неналежне виконання нею функцій щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини, які є для неї головним обов'язком.

У загальному контексті приведених положень Основного Закону чітко видно елементи контролю з боку держави за функціонуванням економічних механізмів, завдяки яким ство-

рюється матеріальне підґрунтя для забезпечення найбільш загальної функції держави – відтворення населення і виробничих потужностей.

Усе це дає підстави стверджувати, що якість виконання державою своїх функцій повністю залежить від стану організації і функціонування економічного складника цілісного державного механізму. Відтак йдеться про встановлення та забезпечення відповідного господарсько-правового порядку, який би відповідав основним конституційним вимогам у напрямку розбудови Української держави і її економічного підґрунтя.

Згідно з положеннями статті 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Захищаючи добросовісну конкуренцію в підприємницькій діяльності, держава здійснює заходи з протидії зловживанням монопольним становищем на ринку, неправомірному обмеженню конкуренції, а також недобросовісній конкуренції.

Задекларувавши конституційне право на зайняття підприємницькою діяльністю, яка не заборонена законом, держава вперше розширює рамки участі в цьому процесі найбільш широкого кола громадян із наданням їм забезпечених державним примушуванням гарантій дотримання їх законних прав і охоронюваних законом інтересів.

Н.О. Саніахметова відзначає, що проблема забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності сьогодні здобула особливу значущість у зв'язку з тим, що в статті 42 Конституції України вперше закріплено право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом [1].

З приведеного вище судження слідє висновок, що повноцінне значення захисту можливе лише за певних конкретних умов, якими є верховенство права. Підтвердження цьому знаходимо в працях відомих зарубіжних науковців. Так, наприклад, Георг Елінек, відомий німецький юрист, у своїх роботах стверджував, що правовою може вважатися лише та держава, в якій законодавець також законний, як і громадянин [2]. Тобто лише правова держава на основі закону може забезпечити повномасштабний захист прав і законних інтересів усіх учасників суспільних правовідносин шляхом запровадження легітимних механізмів для виконання цих завдань.

Розглядаючи підґрунтя для запровадження державно-примусових заходів, якими виступають підстави захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, необхідно проаналізувати сутність терміну «підстава», який виступає базовою категорією для формування цього надзвичайно важливого інституту. Разом із тим детальне вивчення етимології цього терміну дозволить більш глибоко вникнути в сутність обсягу поняття «підстави захисту».

Згідно із Словником української мови «підстава» – це те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь (наукова підстава) [3]. Інших тлумачень цього терміну немає.

Як бачимо, зміст даного поняття не надто широкий, а тому виникають об'єктивні складнощі у визначенні характерних ознак тих правових категорій, які використовують це поняття як узагальнення. З одного боку, така ситуація дещо полегшує науковцям завдання щодо дослідження правових явищ і інститутів, які закладають правовий фундамент для їх функціонування. З іншого боку, таке завдання ускладнюється надто обмеженим семантичним обсягом категорії «підстава», що не дозволяє доволі екстраполювати його вплив на надто велике коло правових явищ.

Так, шляхом об'єднання терміну «підстава» з назвами юридичних інститутів отримуємо цілком самостійні правові

об'єкти, які виступають головними чинниками запуску правових механізмів із відстоювання і поновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. Наприклад, поряд із словосполученням «підстава захисту» широко вживаються такі семантичні поєднання процесуального спрямування, як «підстави звернення», «підстави оскарження», «підстави заперечення», «підстави залучення», «підстави відмови в задоволенні» тощо.

Тобто, незважаючи на надто вузьке коло понять, які об'єднуються терміном «підстава», завдяки наявній у ньому здатності бути основою, на якій ґрунтується якесь інше положення, забезпечується його високий рівень запитуваності практично всіма галузями права як узагальнюючої і системоутворюючої категорії.

На основі того, що Конституцією України закріплено положення про право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, в усіх суб'єктах господарювання виникає право на захист своїх прав і охоронюваних законом інтересів від будь-яких порушень, які відбуваються чи можуть відбутися під час здійснення господарської діяльності. Саме виявлення порушень прав чи прогнозування можливості таких дій є тими головними чинниками, які виступають в якості підстав для звернення до суду чи уповноважених органів із клопотанням про захист і відновлення порушеного права чи охоронюваного законом інтересу.

Гарантією свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, є те, що держава бере на себе функцію щодо забезпечення конституційного порядку у сфері господарювання та захисту підприємницької діяльності, яка здійснюється відповідно до закону. Безпосередньо шляхи (способи) захисту прав суб'єктів господарювання визначено в статті 20 Господарського кодексу України, яка певною мірою кореспондується із статтею 16 Цивільного кодексу України.

Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання встановлено статтею 5 ГК України, де зазначено, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Як зазначено статтею 7 (Нормативно-правове регулювання господарської діяльності) ГК України, відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, цим Кодексом, законами України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими нормативними актами [4].

З огляду на зміст приведених вище статей Господарського кодексу України доцільно більш детально розглянути положення існуючого порядку провадження господарської діяльності, яким встановлено правові обмеження з метою недопущення порушень прав суб'єктів господарювання та їх охоронюваних законом інтересів. Детальний аналіз принципів господарювання засвідчує про створення чітко визначеного економіко-правового поля, в рамках якого априорі не може бути місця неумисним порушенням встановленого порядку ведення господарської діяльності. Забезпечуючи всім рівні права під час здійснення підприємництва, держава нормативно врегульовує «правила гри» для суб'єктів господарювання, надаючи їм однотипні легітимні

інструменти, якими урівноважуються їх індивідуальні можливості для реалізації покладених завдань.

Запроваджуючи нормативні компенсатори для забезпечення дотримання прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, законодавець визначає «критичні сфери», в яких однозначно відбудеться порушення балансу правових гарантій, що надаються державою як стабілізатор утверджених принципів провадження господарської діяльності. Тому найбільшими зонами ризику для суб'єктів господарювання є порушення загальних положень, які виражаються у вчиненні дій, протилежних тим застереженням, які окреслені встановленими принципами коректного провадження господарської діяльності. Такими діями потрібно вважати порушення свободи підприємницької діяльності, недотримання положень про вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України, порушення принципів добросовісної конкуренції в підприємстві, а також допущення інших порушень, пов'язаних із недотриманням нормативно встановлених вимог щодо екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави, захисту національного товаровиробника тощо.

Відтак, як зазначалося дещо вище, будь-яке недотримання чи порушення встановлених конституційних основ правопорядку з боку учасників ринкового змагання є підставою для звернення до суду чи інших уповноважених державою органів за захистом свого права чи охоронюваного законом інтересу.

Ця конституційна гарантія знайшла своє відображення в Господарському процесуальному кодексі України, згідно з положеннями статті 1 якого правом звертатися до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, наділені підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (в тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і які в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

Згідно з положеннями цієї статті до господарського суду можуть звертатися державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності, однак така можливість обмежена випадками, передбаченими законодавчими актами України.

Право на звернення до господарського суду можна вважати невід'ємним правом суб'єкта господарювання чи інших осіб, включених до управлених на звернення до суду, оскільки для учасників ринкових відносин це право виникає з моменту їх реєстрації в установленому законом порядку, для інших – із настанням випадків, передбачених законодавством.

Згідно з положеннями статті 2 (Порушення справ у господарському суді) ГПК України господарський суд порушує справи за позовними заявами підприємств та організацій, які звертаються до господарського суду за захистом своїх прав та охоронюваних законом інтересів; державних та інших органів, які звертаються до господарського суду у випадках, передбачених законодавчими актами України; прокурорів, які звертаються до господарського суду в інтересах держави; рахункової палати, яка звертається до господарського суду в інтересах держави в межах повноважень, що передбачені Конституцією та законами України.

Статтею 12 (Справи, підвідомчі господарським судам) ГПК України означено підстави для звернення до господарського

суду за захистом свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу [5].

Положеннями Конституції України охоплено найбільш широке коло прав і свобод, які не є вичерпними. У той же час окремими положеннями Основного Закону, зокрема статті 44 щодо права на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, право на використання таких інструментів обмежено формулюванням «ті, хто працює». Тобто інші категорії осіб, які офіційно не задіяні в процесі виробництва чи надання послуг, не значаться платниками податків, визнаються такими, що не мають економічних і соціальних інтересів, а отже, їх права не можуть бути порушені. З огляду на приведені аморфне формулювання такі підходи до наділення правами в економічній сфері є достатньо дискусійними.

Разом із тим питання захисту прав і свобод людини і громадянина виступають основними локомотивами, які забезпечують поступальний рух нашої держави на напрямі євроінтеграції. Усе це відбувається одночасно з підвищенням суспільної уваги до діяльності вітчизняної судової системи. Така позиція держави задекларована статтею 55 Конституції України, згідно з якою кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [6].

Як бачимо, положеннями приведеної статті не формалізовано осіб, які користуються беззаперечним правом на відстоювання судовими способами захисту свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу. Усі категорії осіб об'єднані займенником «кожен» у різних відмінках. Тобто всі учасники суспільних правовідносин, у тому числі й суб'єкти господарювання, мають право на використання судових засобів захисту.

О.П. Загнітко зазначає, що форми захисту можна розподілити на три види: 1) досудова, 2) позасудова, 3) судова. Автор вважає, що судова форма захисту може виступати і як самостійна форма захисту прав, і як гарантія законності винесення рішення іншими органами [7].

Підстави та порядок використання кожної із зазначених форм захисту встановлюється законодавством чи угодою сторін. Однак функція захисту економічних прав, як наголошує Д.М. Притика, здійснюється в передбаченій законом процесуальній формі [8].

З огляду на сказане вище можна зробити висновок, що будь-які порушення наданих державою гарантій учасникам господарських відносин є підставами для звернення до уповноважених органів і господарського суду за захистом свого порушеного, невизнаного, оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, видається доречним висловити свою точку зору на цю проблему і запропонувати свою дефініцію поняттю «підстава захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання». На нашу думку, це – відокремлений інститут у системі конституційно встановленого порядку господарювання, що об'єднує граничні орієнтири щодо визначення ступеня дотримання законності суб'єктами господарювання під час здійснення ними господарської діяльності.

Література:

1. Саниахметова Н.О. Правовий захист підприємництва в Україні / Н.О. Саниахметова. – К., 1999. – С. 4.
2. Груддине Л.Ю. Адвокатське право / Л.Ю. Груддине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yport.inf.ua/advokatskoe-pravo-uchebno-prakticheskoe.html>.

3. Словник української мови (Академічний тлумачний словник) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/pidstava>.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18; 19-20; 20-21. – Ст. 144.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991р. № 1798-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page2>.
6. Конституція України Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Загнітко О.П. Захист прав та інтересів господарюючих суб'єктів у системі права України / О.П. Загнітко // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 4. – С. 165.
8. Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення / Д.М. Притика. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 69.

Григорчук М. В. Основания защиты прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования

Аннотация. Статья посвящена авторскому исследованию экономико-правовой основы для введения в действие государственного принудительного механизма с целью решения хозяйственных споров. На основе обобщенного анализа научных подходов отечественных и зарубежных юристов высказано свое собственное видение природы и

сущности формирования базовых элементов, которыми определяется функциональное назначение деятельности государства по защите прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: субъект хозяйствования, хозяйственный спор, защита прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования, охраняемый законом интерес, конституционный порядок в сфере хозяйствования, хозяйственные отношения.

Hrygorchuk M. The grounds of protection of the rights and lawful interests of business entities

Summary. This article is devoted to research copyright economic and legal basis for the deployment of state enforcement mechanism to resolve commercial disputes. Based on the generalized analysis of scientific approaches to domestic and foreign lawyers expressed their own vision of the nature and essence of the formation of the basic elements that determine the functionality of the state to protect the rights and legitimate interests of entities.

Key words: entity, commercial disputes, protection of rights and legal interests of economic interest protected by law, constitutional order in the field of management, business relationships.